

Rampjaar 1672

Kasteel Valkenburg opgeblazen

9 juli – 9 oktober 2022

Rampjaar 1672

Kasteel Valkenburg opgeblazen

Rampjaar 1672 Kasteel Valkenburg opgeblazen

Dit jaar herdenkt Valkenburg dat het 350 jaar geleden is dat Staatse soldaten (van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën) het imposante Kasteel van Valkenburg opbleezen en voor de Fransen onklaar maakten. Deze ramp vond plaats in 1672, het jaar dat nationaal geldt als het Rampjaar. Misschien kent u dit Rampjaar van 'redeloos, radeloos, reddeloos'; van de Hollandse Waterlinie en de moord op de gebroeders De Wit. Deze gebeurtenissen speelden zich af in Holland en Utrecht, en kregen een vaste plaats in het nationale onderwijs. Omdat in de regio Valkenburg de rampen van het Rampjaar anders waren, zult u in deze tentoonstelling niet Holland en Utrecht centraal zien staan, maar Valkenburg en het omringende platteland, aangevuld met thema's uit de historische context.

Het jaar 1672 is het eerste jaar van de 'Hollandse oorlog'. Wat hield deze oorlog in? Lodewijk XIV van Frankrijk, de Zonnekoning, wilde o.a. wraak nemen op de Republiek. In een vorige oorlog had de Republiek namelijk Frankrijk de voet dwars gezet. Lodewijk trok met zijn legers langs Maastricht, en boog af naar rechts, richting noordoosten, naar de Rijn bij Lobith. Het Rampjaar 1672 was begonnen. Lodewijk viel de Republiek binnen, maar werd uiteindelijk gestuit door de Waterlinie. Zijn oorlog bloedde dood, en in 1678 werd de Vrede van Nijmegen getekend.

Op deze tentoonstelling komen de volgende vragen ter sprake. Wat hield Kasteel Valkenburg in? Hoe realistisch zijn de afbeeldingen van het kasteel? Wie waren Lodewijk XIV en Willem III? Wat kwamen ze hier doen? In welke ellende kwam de plattelandsbevolking terecht? Welke gevolgen hadden de duizenden paarden die hier kwamen? Hoe verliepen de belegering en de verwoesting van het kasteel? Waarom werd het kasteel verwoest? Welke (toeristische) rol speelde de ruïne in de 19e eeuw? Wat is de kunsthistorische achtergrond van afbeeldingen van de ruïne?

De afbeeldingen op deze tentoonstelling zijn geen originelen, maar reproducties of digitale printen. Uitzonderingen zijn: het eerste schilderij, de schoolplaat en enkele schilderijen op de Middenverdieping. Dit zijn originelen.

Met informatie uit de gratis brochure kunt u van afbeelding naar afbeelding gaan, van links naar rechts. Kijk en lees zo veel of zo weinig als u wilt. Veel kijk- en leesplezier!

1. Kijk op Valkenburg

schilderij, Charles Quaedvlieg, midden 19e eeuw, collectie Museum Valkenburg

Dit schilderij van Charles Quaedvlieg is gebaseerd op een ouder schilderij dat in hotel L'Empereur hing. Op de middenverdieping hangen nog twee schilderijen en een borduurwerk die op het oudere schilderij van L'Empereur teruggaan.

Charles Quaedvlieg (1823-1874) groeide op in Valkenburg en vestigde zich later in Rome om Italiaanse landschappen en historische taferelen te schilderen in de stijl van de Romantiek.

Vesting Valkenburg

Bij de kasteelruïne van Valkenburg zien we maar 1/3 van de hoogte die het vroeger had. We kijken alleen tegen de onderste laag aan. Hoe imposant het kasteel was, laat de afbeelding zien die hier rechts hangt. Deze afbeelding is een interpretatie van de overgeleverde namen van de vertrekken, gecombineerd met andere beschikbare gegevens. Het resultaat is een dwarsdoorsnede van het kasteel zoals de binnenkant er in de 15e eeuw uit gezien kan hebben.

Alleen al de verdiepingen en het grote aantal vertrekken vallen op. Omdat het bij deze dwarsdoorsnede vooral om het kasteel zelf gaat en minder om de verdedigingswerken er omheen, zijn de muren wat minder opvallend weergegeven, maar indrukwekkend waren deze muren zeker, alleen al vanwege hun dikte. De verdedigingstorens (links achter en rechts voor) vallen weer wel op.

Valkenburg was een hoogteburcht en moet er daarom machtig en onaantastbaar hebben uitgezien. Behalve Valkenburg lagen er binnen een straal van 35 km nog zeven hoogteburchten. Alle acht waren gelegen hoog langs een rivierdal. Langs het Geuldal waren dat: Valkenburg, Eyneburg (10 km links onder Aken) en Schimper (niet ver van Eyneburg). De Maas had er drie op haar route: Argenteau (16 km zuidelijk van Maastricht), Caestert (5 km zuidelijk van Maastricht) en Lichtenberg (op het Nederlandse gedeelte van de Sint-Pietersberg, iets zuidelijk van Maastricht). Waar de Berwinne (Berwijn) en de Bolland samenvloeien, heerste Dalhem (20 km zuidelijk van Valkenburg). Hoog boven een rots stak Limbourg sur Vesdre boven de Vesdre uit, een rivier op de zuidgrens van de Ardennen.

In macht en aanzien staken de heersers van Limburg a/d Vesder en Valkenburg ver boven de andere uit.

Kasteel en vestingstadje samen vormen de vesting Valkenburg. Deze vesting heeft de vorm van een driehoekig schild. Dat is duidelijk te zien op de kaart van Jacob van Deventer (16e eeuw), waarvan hier rechts een reproductie hangt. Kasteel Valkenburg lag in de punt aan de onderkant van de kaart.

2. Dwarsdoorsnede van het kasteel

dwarsdoorsnede op grond van een interpretatie van overgeleverde gegevens. Zo zou de binnenkant van het kasteel er in de 15e eeuw uitgezien kunnen hebben.

Foto verkregen van Stichting Kasteelruïne Valkenburg

De kaart van Jacob van Deventer

In de 16e eeuw maakte Jacob van Deventer binnen 15 jaar 250 à 260 plattegronden van steden en grote dorpen die gelegen waren in de toenmalige Nederlanden (ongeveer de huidige Benelux, zonder het toenmalige prinsbisdom Luik, maar met een stuk Noord-Frankrijk). Waarschijnlijk deed hij dit als vrije ondernemer en heeft hij koning Philips II voor zijn project weten te interesseren. Deze heeft hem betaald en een vrijgeleide gegeven voor de Nederlanden, zodat hij zijn werk ongestoord kon uitvoeren.

Rechts ziet u een reproductie van de kaart. Veel van nu is er nog te herkennen. De bovenkant is de noordkant. Hier zien we (bijna horizontaal) de twee Geultakken. Bij de onderste Geultak is op de kaart iets links van het midden, over de Geul heen, een toren te zien. Daar staat nu de opvallendste toren van Valkenburg, de Geulpoort. Als u op de kaart van daaruit naar beneden gaat, dan passeert u de plek waar nu Museum Valkenburg staat. Het is halverwege voor de flauwe bocht, bij de straat die op de kaart naar links gaat.

Als u op de kaart nog verder naar beneden gaat, voorbij de flauwe bocht, dan komt u op een T-kruising. Op de kaart linksaf (in het echt RA) gaat u naar de Grendelpoort (uiteinde linker stadsgracht). U bereikt deze poort via het straatje waar nu toeristen dicht op elkaar lopen.

We gaan op de kaart nu terug naar de vorige T-Kruising. Wanneer u hier doorloopt, komt u bij Berkelpoort (uiteinde rechter stadsgracht).

Links en rechts liggen de stadsgrachten, waarvan nu alleen de linker nog bestaat. In de linker bovenpunt van de driehoek, op de kruising van de stadsgracht en de Geul, ziet u op de kaart een toren over de stadsgracht heen. Deze verdedigingstoren is nu Kasteel Den Halder.

In de onderste punt van de kaart ligt Kasteel Valkenburg.

3. kaart van Jacob van Deventer

16e eeuw, collectie Museum Valkenburg

Kasteel en ruïne; realiteit en fictie

Afbeeldingen van stadje en Kasteel Valkenburg geven niet (volledig) de werkelijkheid weer. Wel suggereren ze de werkelijkheid, maar dat is niet de werkelijkheid zelf. Het ene kunstwerk is meer fictie of meer realiteit dan het andere, afhankelijk van de maker, het doel en de periode. In de hierna volgende afbeeldingen zullen we dat steeds weer zien.

Bij veel prenten uit de Tachtigjarige Oorlog bijvoorbeeld kon de tekenaar-graveur niet altijd aanwezig zijn bij de oorlogshandelingen. Hij baseerde zich dan op ooggetuigenverslagen, beschrijvingen of afbeeldingen van andere plaatsen. Het ging in de eerste plaats om de informatie dat er iets was gebeurd. We zien dit bij de prent 'Valkenburg overvallen 1644'.

Wanneer in de tweede helft van de 17e eeuw tekeningen niet puur informatief bedoeld waren, ondanks de suggestie van realisme, dan kon de tekenaar een eigen draai aan de voorstelling geven, zoals Josua de Grave dat deed in zijn landschapstekeningen.

In de 19e eeuw zien we dat de stroming van de Romantiek de beleving van de ruïne van Valkenburg sterk beïnvloedde.

4. De Stadt Valkenburg Overvallen Anno 1644

gravure, Claes Jansz Visscher, 1652, collectie Museum Valkenburg

De prent vermeldt het jaar 1644. Ook toen al ontmantelden de Staatse troepen Kasteel Valkenburg om het voor de vijand onbruikbaar te maken. Toen was Spanje de vijand. In 1672 was dat Frankrijk. Zoals andere burchten had ook Kasteel Valkenburg meer keren met gehele of gedeeltelijke verwoestingen te maken, namelijk in 1122, 1328, 1329, 1644 en uiteindelijk 1672. Ook andere aanvallen op het kasteel (8x) zullen tot schade geleid hebben.

De prent die u voor u ziet, is pure fantasie. Valkenburg lijkt hier totaal niet op. Het stadje is veel te groot afgebeeld. Dat is geen toeval. De prent functioneert namelijk in een boek uit 1652 over Frederik Hendrik. De auteur wil dat de lezer onder de indruk raakt van deze grote stedenveroveraar uit de Tachtigjarige Oorlog. Dat schrijft hij in zijn inleiding. Bij een klein stadje zou de lezer kunnen denken dat het geen grote prestatie was om het stadje in te nemen. Daarom heeft de graveur Valkenburg indrukwekkend groot afgebeeld, zoals hij dat ook deed met een prent van het naburige vestingstadje Dalhem. Beide prenten sloten dus aan op de bedoeling van de auteur, waarbij de realiteit er minder toe deed.

Josua de Grave; drie tekeningen van voor de verwoesting

Josua de Grave (geb. 1643) heeft de werkelijkheid aangepast aan de rust en stilte die hij wilde oproepen. Hij had een eigen specialiteit. Hij tekende steden, dorpen en landschappen. In zijn landschapstekeningen met Kasteel Valkenburg bereikte hij een suggestie van de werkelijkheid door bestaande gebouwen op te nemen. Ook verhoogde hij de suggestie door plaats en tijd te vermelden.

Josua de Grave is belangrijk, omdat hij Kasteel Valkenburg tekende, nog voor de verwoesting. In 1963 oordeelden twee kenners dat zijn weergave van Kasteel Valkenburg 'nauwkeuriger en betrouwbaarder' was dan de weergave op een oud schilderij in een Valkenburgs hotel. Het oordeel van deze kenners moeten we echter niet toepassen op het omringende landschap. Dit landschap is minder naar de realiteit weergegeven. We zien namelijk elementen die ook in andere landschapstekeningen van Josua voorkomen, zoals de opbouw in horizontale lagen; de verstilde sfeer; de wolkachtige bomen; gebouw en stadje die opgaan in het landschap, en de minimale aanwezigheid van mensen. Waarschijnlijk is Josua lichtelijk beïnvloed door de italianiserende schilderkunst, waarin heuvelachtige en fantasierijke landschappen te zien zijn, met daarin aansprekende historische gebouwen. Al in zijn opleiding maakte Josua kennis met deze italianiserende schilderkunst, en later in zijn leven ging hij ook italianiserend schilderen en tekenen. Zo verbeeldde hij opnieuw Kasteel Valkenburg, maar nu volgens de italianiserende mode. Hij moet dit uit zijn geheugen of naar eigen voorbeeld gemaakt hebben, want hij was toen niet in de buurt van Valkenburg. De schildering is deel van een zesdelig kamerscherm, in bezit van het Bonnefanten Museum en nu in bruikleen bij het Limburgs Museum in Venlo.

5. Het kasteel en een gedeelte van Valkenburg

pentekening, Josua de Grave, 1669-1670, collectie Museum Boijmans te Rotterdam

6. Het kasteel van Valkenburg

pentekening, Josua de Grave, 1669, RHCL te Maastricht, collectie LGOG

7. De stad Valkenburg met het kasteel 1669

pentekening, Josua de Grave, 1669, RHCL te Maastricht, collectie LGOG
opschrift: getekent Bij Maestricht : De stadt Valckenborg met het Casteel.
1669

Gloire, eer en roem

Gloire is eer, aanzien en roem met uiterlijk vertoon van rijkdom, overdaad en weelde. Het uiterlijk vertoon was onlosmakelijk verbonden met de adellijke status. Bij Lodewijk XIV was dit in extreme vorm aanwezig, vanuit onze tijd bezien. Als hij voor zijn expeditie naar de Republiek (Nederland) zijn uitgebreide hofhouding meeneemt, is dit niet alleen omdat hij comfort en vermaak wilde, maar ook omdat Gloire en machtsvertoon het sterkste effect op zijn onderdanen hebben als ze er zelf bij zijn. Dat hij Holland klein zou krijgen en daarmee zijn Gloire zou vergroten, daar was Lodewijk zeker van. Na Holland zou hij Maastricht aanpakken. Een inname van deze prestigieuze vestingstad zou opnieuw zijn Gloire tot in het buitenland verspreiden.

Ook voor zijn Gloire liet Lodewijk Versailles aanleggen. Willem met zijn vorstelijke allures bouwde vervolgens Paleis Het Loo.

Soms verdrong bij Lodewijk en Willem de drang naar Gloire de militaire logica. Zo zette Lodewijk bij het Beleg van Maastricht (1673) twee bevelhebbers opzij, toen de overwinning nabij was. Hij wilde zelf de roem van de overwinning opstrijken.

Bij het Beleg van Maastricht door Willem in 1676 zien we ongeveer hetzelfde. Ondanks weinig kans op succes probeerde hij toch Maastricht op de Fransen te heroveren. Het idee van een roemvolle inname was te aantrekkelijk. Het beleg verliep echter stroef. Hevig geëmotioneerd riep hij uit dat hij liever veldslagen leidde dan belegeringen. Zijn onderbevelhebber kende Willems drang naar Gloire, en zei hem alle eventuele overwinningsroem te zullen geven, mocht Willem het bevel overdragen. Toen ook nog eens het beleg mislukte, hadden Willems onderbevelhebbers de grootste moeite hem ertoe te bewegen het beleg op te geven. Verlies van reputatie was voor Willem onverdraaglijk. Gloire had hij nodig. Willem behoorde tot de hoogste adel. Een edelman was lid van een dynastie, en die dynastie woog zwaar in de plicht het aanzien van die dynastie te behouden en zelfs te vergroten.

De volgende afbeeldingen drukken Gloire uit. Twee keer staan Willem en Lodewijk tegenover elkaar opgesteld. Dertig jaar lang waren ze elkaars grootste tegenstanders.

8. Portret Koning-Stadhouder Willem III

schilderij, Jan Hendrik Brandon, 1689 – 1702 , collectie Fraeylemaborg te Slochteren

Op de achtergrond rechts zien we vaag Hampton Court. De astmatische Willem verbleef er graag, doordat de lucht er schoner was dan in het vervuilde Londen.

Willem III was stadhouder van de meeste gewesten, opperbevelhebber, en vanaf 1689 ook nog koning van Engeland en Schotland.

In Nederland heeft hij niet de status gekregen die zijn voorouders Willem van Oranje, Maurits en Frederik Hendrik gekregen hebben. Toch hoort ook hij in dit rijtje thuis. Te midden van de bestuurlijke chaos, paniek en besluiteloosheid in het Rampjaar 1672 nam hij stevig het heft in handen. Met zijn organisatorische talenten en sterke wil wist hij besluitvaardig de Republiek van de ondergang te redden. Tegelijkertijd zette hij het bestaan van de Republiek weer op het spel met zijn weinig doordachte tocht naar Maastricht, Valkenburg en Charleroi. In deze streek had hij toen niet moeten komen. Niettemin zou de Republiek in het Rampjaar zonder Willem bijna zeker ten onder zijn gegaan.

Een andere reden om Willem dezelfde roem te geven als zijn voorouders hebben gekregen, ligt in zijn diplomatie. Al vanaf 1672 is hij tot zijn dood bezig geweest met het smeden van internationale coalities om de machtshonger van Lodewijk XIV te beteugelen. Daarmee probeerde hij de veiligheid van de Republiek te waarborgen.

Wat voor zichtbaars heeft Willem nagelaten? Nederland heeft dankzij Willem de grote toeristische attractie Het Loo bij Apeldoorn. In 1684 had Willem dit landgoed aangekocht. Hij liet er een jachtslot op bouwen met een groot park in de stijl van de tuinen van Versailles, dus de stijl van zijn grote tegenstander, Lodewijk XIV. Hier kwam hij tot rust. Hier kon hij jagen. Hier had hij door de buitenlucht minder last van zijn astma.

Zijn graf heeft hij in Londen, in de Westminster. In Engeland, Schotland en Noord-Ierland is hij bekender dan in Nederland. Hij is daar geliefd, omdat met hem definitief de macht verschoven is van koning naar parlement. Dit was niet omdat hij zo democratisch was, maar omdat hij het parlement nodig had voor geld en steun in zijn Europese strijd tegen Frankrijk. Daar kwam bij dat Willem in de Republiek zich moest voegen naar de Staten-Generaal, dus ook een soort parlement. In de Republiek had hij geleerd compromissen te sluiten. Deze leerschool kwam hem goed van pas in zijn omgang met het Engelse parlement.

In 1689 tekende Willem als koning de Bill of Rights, waarin verregaande rechten werden toegekend aan het Engelse parlement. Tevens stond de Bill of

Rights toe dat protestanten wapens mochten dragen ter verdediging van hun positie. Aan deze wet heeft Willem de koosnaam 'King Billy' overgehouden. 'Billy' is een woordspeling van 'Willem' met 'Bill' (= o.a. wet).

In Noord-Ierland is hij bij de protestanten populair, omdat hij de katholieken verslagen heeft. De protestantse marsen die daar gehouden worden, heten Oranje-marsen, verwijzend naar Willem III van het Huis van Oranje.

Engeland zelf interesseerde hem maar weinig. Hij had het land nodig voor zijn grote levensdoel: intoming van Frankrijks agressieve macht. Hier was hij van 1672 tot zijn dood als diplomaat en veldheer mee bezig, meestal buiten Engeland.

Heeft hij zijn levensdoel bereikt? Niet tijdens zijn leven. Wel postuum. Hij stierf in 1702. Pas met de Vrede van Utrecht in 1713 bereikten Europese vorsten en Lodewijk XIV een vredesovereenkomst die leidde tot een machtsevenwicht binnen Europa. Nu pas ontstond er veiligheid voor de Republiek, zoals Willem gewild had. Aan gebied kreeg de Republiek er niet veel bij. Spanje moest aan de Republiek Venlo, Montfort en omringend gebied afstaan.

Frankrijk en de Republiek waren na al die oorlogen economisch en financieel uitgeput. De Gouden Eeuw was voor de Republiek definitief voorbij. Engeland werd nu de nieuwe economische macht en stevende af op de Industriële Revolutie, die in 1750 begon.

9. Portret Koning Lodewijk XIV, de Zonnekoning

schilderij, Hyacinthe Rigaud, 1700-1701, collectie Louvre te Parijs

Alleen al door de prachtige kleuren komt de Gloire van Lodewijk ons onweerstaanbaar tegemoet. Het portret moet de onderdanen laten zien dat hij, Lodewijk, de absolute heerser is. Met lichaamshouding, symboliek, kleding, interieur en attributen wil hij zijn macht tonen. Lodewijk was 62 jaar toen dit schilderij gemaakt werd. Hij leed aan allerlei kwalen en miste een groot deel van zijn tanden. In werkelijkheid zag hij er al oud uit.

De koning lijkt hier groter dan hij in werkelijkheid was. Met een klein postuur zou hij geen indruk maken. De voeten in danspas op hoge hakken maken hem net iets groter.

Zijn krullende lange pruik maken hem jonger en robuuster dan hij toen was. Ook leidt de pruik af van het gezicht, waar al iets van een onderkin te zien is. Met de benen wil de schilder de koning jonger te laten lijken. Daarom staan ze prominent naar voren. De danskousen en hoge hakken suggereren een lenig lichaam. Zijn benen staan prominent naar voren en zien er jeugdig uit. Hij staat hier in zijn karakteristieke houding, namelijk met het linker been voor het rechter been.

Hij heeft zijn hoofd bewust een beetje gedraaid naar de toeschouwer en kijkt deze zelfverzekerd recht in het gezicht.

De hermelijnen mantel is het kledingstuk dat koningen en keizers dragen bij hun inhuldiging. Ook Willem Alexander droeg zo'n kledingstuk, uit traditie, niet uit behoefte macht te tonen.

De baldakijn roept het beeld op van een belangrijk persoon die alle eer verdient.

De gouden lelies op een blauw veld symboliseren het Franse koningschap. Op grond van een sage over Clovis gaven deze lelies aan dat de koning zijn macht van God gekregen had.

Links draagt Lodewijk zijn zwaard, teken van militaire kracht. Rechts steunt hij op zijn koninklijke scepter. Onderaan die scepter rust zijn kroon op een lage tafel.

Links staat de brede zuil stevig gestut op een verguld blok. Zo vast en onwrikbaar is de macht van de koning. De zuil verwijst tevens naar de macht van de Romeinse keizers. Lodewijk vergeleek zich graag met hen.

In de danshouding en weelderigheid zijn de elegantie en opzichtigheid van het Franse hof te herkennen.

10. Ruitersportret Willem III

schilderij, Johannes Voorhout, 17e eeuw, collectie Groninger Museum

Zo stoer als Willem er te paard uitziet, zo suffig kwam hij door zijn paard aan zijn eind. Het dier trapte in een molshoop en struikelde. Willem viel en overleed vier dagen later, tot groot vermaak van zijn tegenstanders, de Engelse katholieken. Hun wraakgevoelens uitten ze in spotprenten en spotdichten met het paard en de mol in de hoofdrol. Het standbeeld van Willem te Brixham (Engeland) moest het echter doen zonder paard, ondanks het gebruik om militaire helden te vereeuwigen in brons of steen, hoog te paard. Waarschijnlijk is dit gedaan om de roem die het standbeeld moet uitdragen, niet te laten verstoren door de gedachte aan een struikelend paard en een roemloze dood door een molshoop. In Breda heeft Willem wél een standbeeld met een steigerend paard, maar daar was geen gevaar voor spot met een molshoop.

Willem III was stadhouder van de meeste gewesten en opperbevelhebber.

Vanaf 1689 was hij ook nog koning van Engeland en Schotland.

Van oudsher waren edelen verbonden met militaire activiteiten voor hun heer, of voor zichzelf om bezit uit te breiden. Als uitvloeisel hiervan lieten vorsten en legeraanvoerders zich het liefst uitbeelden in harnas op een steigerend paard, met het zwaard links en de commandostaf rechts; allebei tekenen van militaire kracht en opperbevel. Dit zien we ook op dit ruitersportret. Afbeeldingen van dit soort hadden een propagandistische functie. Ze moesten de onderdanen inprenten wie er boven hen stond en hoe machtig en sterk ze waren.

11. De Zonnekoning gelauwerd na zijn inname van Maastricht in 1673

schilderij, Pierre Mignard, na 1673, collectie Galleria Sabauda

Lodewijks houding in stilstand is in tegenspraak met de dynamiek van het steigerend paard en het wapperende kleed. Lodewijk is hier zowel Zonnekoning als legeraanvoerder.

We zien een engel, een door God gezondene, die Lodewijk 'kroont' met een lauwerkrans, de overwinningskrans. Lodewijk zag zich, net als andere vorsten, als de door God aangestelde vorst.

Op de banier zien we een stukje zon. De gele 'zonnekleding' die de koning bij zijn schouders en bovenbenen draagt, heeft dezelfde stralen. Lodewijk had zich in het begin van zijn koningschap gepresenteerd als de Zonnekoning. Zijn onderdanen wilde hij laten weten dat hij, net als de zon, het grote middelpunt was.

Lodewijk zit op een luipaardenhuid. Luipaarden zijn symbool van vernietigende snelheid en kracht. Verbluffend snel, al na 13 dagen, had Lodewijk zijn prooi gegrepen. Die prooi was Maastricht. Frederik Hendrik deed er bijna zes keer zo lang over.

Maastricht (op de achtergrond te zien) was kansloos tegen het Franse vestinggenie Vauban, maar Lodewijk hield de rol van Vauban geheim, want Gloire was een van Lodewijks redenen om de prestigieuze vestingstad Maastricht in te nemen en aan hemzelf de eer toe te kennen.

12. Lodewijk voor Maastricht in 1673

schilderij, 1648-1690, collectie Limburgs Museum

Het schilderij is een kopie van een detail van een groter schilderij. Schilders maakten vaak kopieën van hun eigen schilderijen of lieten kopieën in hun atelier maken. Op de achtergrond zien we Maastricht. Voor Maastricht zien we de rook van kanonnen. Koning Lodewijk nam op zijn veldtochten schilders en schrijvers mee. Zij moesten zijn glorieuze heldendaden uitdragen en de onderdanen laten zien dat de overwinning niet aan de generaals te danken was, maar aan de koning.

Het helle wit van het paard trekt de blik van de toeschouwer naar Lodewijk. Tegelijk zijn witte paarden al in de Romeinse tijd symbool van de overwinning.

13. Lodewijk XIV in gezelschap op reis tijdens een oorlog

detail van schilderij, Adam van der Meulen,

rond 1685, maar speelt zich af in 1667 (Devolutieoorlog), collectie Louvre te Parijs

Aanwezig in de koets: o.a. Lodewijk XIV, Marie-Thérèse (zijn vrouw), Louise de la Vallière (zijn maîtresse, zwanger van Lodewijk), Athénaïs de Montespan (zijn toekomstige maîtresse).

14. Willem III inspecteert de Hollandse Waterlinie 1672.

schoolplaat, J. Hoyneck van Papendrecht, 1911,
in bruikleen van het Onderwijsmuseum te Dordrecht

We zien de prins die een ingenieur aanwijzingen geeft. De prins staat recht, draagt een imposante hoed en drukt gezag uit. De ingenieur staat in een nederige, licht gebogen houding. Hij heeft zijn hoed afgedaan.

Links zien we een lid van Willems garde (elite-eenheid) te paard, te zien aan het blauwe kledingstuk met de grote 'W'.

De pluim op Willems hoed is oranje, de kleur van het Huis Oranje. Ook anderen dragen iets met oranje.

Op het water ligt een platbodem met een kanon. Boten van dit soort patrouilleerden tussen de forten en voorzagen de soldaten in het fort van voedsel.

De waterlinie bestond uit polders die onder water gezet waren. Deze waterlinie belette de Fransen verder op te rukken, maar bijna ging het mis. Het ging vriezen. De Fransen trokken over het ijs. Inmiddels was de dooi was al ingezet. Terug over het zachte ijs konden de Fransen niet. Ze zaten in de val. Alleen de hooggelegen dijk langs de (Hollandse) Rijn naar het veilige Woerden bood een ontsnapping. Ze verwachtten echter heftige Hollandse tegenstand. Ze waren bang om niet meer naar hun veilige basis terug te kunnen keren, en die angst werd steeds heviger. De ontlading kwam, toen Zwammerdam en Bodegraven zonder soldaten bleken te zijn. De Fransen reageerden zich af op de weerloze bevolking met brandstichtingen, wreedheden, plunderingen, verkrachtingen en moorden. Willem was er niet. Die had de Waterlinie achtergelaten voor een eigen plan. Dit plan hield in dat hij de Fransen bij Maastricht in hun aanvoerlijnen wilde raken. Troepen die de Waterlinie voldoende hadden moeten beveiligen, had hij meegenomen.

Oorlogsellende op het platteland

Na het Rampjaar is Maastricht twee keer binnen vier jaar belegerd: in 1673 door Lodewijk, en in 1676 door Willem. Belegeringen legden door de gigantische aantallen een grote druk op het platteland. Er waren voor belegeringen vele duizenden soldaten en paarden nodig. Daar kwam nog een hele legertrouw bij van vrouwen, gezinnen, verkopers en ambachtslieden. Alleen al de meereizende hofhouding van de koning (1673) telde duizenden mensen en paarden, ook doordat edelen uit die hofhouding zelf ook weer een hofhouding hadden.

Handhaving van discipline onder de soldaten was met die grote aantallen bijna onmogelijk. Daardoor kreeg het platteland te maken met opzettelijke brandstichtingen, wreedheden, plunderingen en verkrachtingen. In 1676, toen Willem Maastricht belegerde, gingen Staatse troepen te keer in de kerk van Bunde, zoals Frank Hovens beschrijft in zijn boek 'In de armen van de Maas'.

Frankrijk en de Republiek lieten het platteland de oorlog betalen met oorlogsbelasting en soms met gedwongen inkwartiering. Ook moest het platteland voedsel leveren, paardenvoer, hout, vee, trekdieren, karren, voerlieden en diensten. De bevolking moest zich soms zwaar in de schulden steken om aan de eisen te kunnen voldoen. Wie niet meewerkte, kreeg te maken met brandschatting; dit is de dreiging dat woning en stallen in brand gestoken worden als niet meegewerkt wordt. Lodewijk riep in 1673 20.000 boeren op voor o.a. graafwerkzaamheden bij het beleg van Maastricht. Van die 20.000 zullen ook inwoners van het Land van Valkenburg deel hebben uitgemaakt.

Ook als Maastricht niet belegerd werd, had de bevolking zwaar te lijden door opgelegde oorlogsbelastingen en door soldaten die oorlogstaken uitvoerden. Daarbij trokken door het Maasdal voortdurend legereenheden.

Dan waren er nog de gigantische aantallen paarden. De bevolking had daar in oorlogstijd zwaar onder te lijden. Met hun hoeven waren ze de grote vernielers van de wegen, de weiden en de graanvelden. Legers verplaatsten zich niet over keurig gebaande wegen, maar over grote brede oppervlakten, waarbij er van alles onder hun hoeven verpletterd werd.

15. Wreedheden in een boerenhoeve.

ets, Romeyn de Hooghe, 1673, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

De prent wil een beeld geven van de wreedheden die de Fransen in 1672 bedreven in Bodegraven en Zwammerdam. Het gruwelijk tafereel speelt zich af in een boerenhoeve.

Globaal zien we chaos, worstelingen, vuur, agressie en wanhoop. De ruimte recht voor ons is het woongedeelte met rechts het haardvuur, waarboven vlees lijkt te hangen. Huisraad ligt overal verspreid op de grond. In het midden probeert een vader, angstig kijkend, zijn kind in veiligheid te brengen. Onder in het midden zien we iemand dood of gewond op de grond liggen. Boven in het midden laait vuur op. Ook zien we boven in het midden de bedstee, waar een vrouw met ontblote benen haar angst uitschreeuwt voor verkrachting. Links van het woongedeelte is de stal, waar door de opening soldaten schietend naar binnen stormen. Onder en bij de ruif met hooi is het een wirwar van worstelende, gewonde en dode dieren en mensen.

16. De ellende van de oorlog

gravure, Jacques Callot, 1677-1690, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

We zien verarmde soldaten en oorlogsslachtoffers. Zij bedelen bij de dorpsbewoners om een aalmoes. Op de voorgrond links en rechts liggen enkelen uitgeput tegen balen hooi. Links staat een geestelijke een stervende bij.

17. Soldaten plunderen gesneuvelden

gravure, Romeyn de Hooghe, 1667, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

Links onder in de prent zien we soldaten die de bezittingen van gesneuvelde mede-soldaten stelen.

18. Dorsende soldaten voor paardenvoer

pentekening, Josua de Grave, 1675, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

We zien een vredig tafereel. Het lijkt wel of soldaten de boeren aan het helpen zijn met de oogst, maar dat kan schijn zijn. Er is grote kans dat we hier te maken hebben met gedwongen levering van graan, en dus met roof.

Paarden zijn grote eters. Bij paarden moeten we denken aan strijdpaarden, rijpaarden en de vele trekpaarden voor vervoer. Het paardenvoer moest rechtstreeks van het land komen. Een leger was geen compact geheel, maar zwermde uit over een groot gebied van enkele tientallen kilometers doorsnee, op zoek naar gras en graan voor de paarden. Paarden begraaften de boerenweiden, en soldaten maaiden het graan, eigenhandig met duizenden tegelijk. Was een gebied kaal gegeten en kaal geroofd, dan trok het leger naar een volgend gebied, want paarden moesten blijven eten. Anders werden ze ziek, zwak en onbruikbaar.

In een brief aan de Staten-Generaal schrijft Willem III dat hij met zijn leger het vorige legerkwartier heeft moeten verlaten wegens gebrek aan paardenvoer van weilanden.

19. Kampement, tenten en kar

pentekening, Josua de Grave, 1675, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

Josua de Grave is de tekenaar van de verstillingscampement. Hij tekende weinig menselijke bedrijvigheid. Hij trok mee met het leger van Willem III, maar afstotende oorlogstaferelen lijkt hij bewust te mijden. Dit soldatenkampement kan realistisch zijn in de weergave, maar roept een rust en liefelijkheid op die buiten het kampement niet bestaat.

In de 16e eeuw zochten soldaten tot in de verre omtrek inkwartiering in dorpen en boerderijen. In de 17e eeuw veranderde dit. Verre verspreiding maakte een leger kwetsbaar voor aanvallen van buiten. Bovendien ontstond bij inkwartiering in dorpen een groter gevaar voor epidemieën vanuit de bevolking. Daarom moesten soldaten in kampementen verblijven. Als hun onderkomens tenten waren, dan was de bevolking minder slecht af, zoals hier bij de tekening van Josua de Grave. Als soldaten echter moesten verblijven in zelf gemaakte hutten, dan hadden ze hout, stro, plaggen en takken nodig. Voor deze hutten moesten plaatselijke boeren hout en stro leveren. Als ze weigerden, dreigde afbraak van hun woningen en werden de houten onderdelen gebruikt voor soldatenhutten.

Strijdpaarden in en na een gevecht

De Hollandse Oorlog begon met het Rampjaar 1672 en eindigde in 1678. Deze oorlog kende maar weinig grote veldslagen. In plaats daarvan was er de tactiek van kleinschalige oorlogsacties. Ruitereenheden speelden hierin de hoofdrol. Ze voerden verrassingsaanvallen uit op vijandelijke legereenheden en overvielen konvoien van de vijand. Ook bij andere oorlogstaken konden ruitereenheden met de vijand slaags raken, zoals bij het uitvoeren van verkenningen, en bij het beschermen van konvoien en soldatenkampen. Was er een belegering, dan moesten ruitereenheden de belegeraars beschermen.

Paarden waren de ideale dieren bij die kleinschalige oorlogsacties. Ze zijn snel en wendbaar. Ze konden echter, net als hun berijders, gewond raken of sneuvelen.

Ook aan kou en vermoeidheid konden paarden bezwijken. Dit overkwam 3000 paarden van de twee oostelijke bondgenoten in december 1672 op hun lange terugtocht naar de winterkwartieren.

20. Zwaardgevecht tussen twee ruiters

gravure, naar ontwerp van Adam van der Meulen, 1673-1733,
collectie Rijksmuseum te Amsterdam

We zien een soldaat op een steigerend paard. Hij valt met zijn zwaard een andere soldaat aan, wiens paard door de hoeven is gezakt. De hoed van de laatste soldaat is afgevallen en ligt links voor op de grond. Op de achtergrond is een vechtende cavalerie te zien.

21. Militair te paard neergeschoten

gravure, naar ontwerp van Adam van der Meulen, 1673-1733,
collectie Rijksmuseum te Amsterdam

We zien een ruiter die met een pistool een andere ruiter neerschiet. Van deze valt de hoed af. Voor hen langs galoppeert een paard dat zijn berijder verloren heeft.

22. Gewond paard

gravure, naar ontwerp van Adam van der Meulen, tussen 1673 en 1733,
collectie Rijksmuseum te Amsterdam

Musketten, musketiers en D'Artagnan

Het musket was tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678) het algemeen gebruikte handvuurwapen. Aanvankelijk woog dit wapen 7 kilo. Daarom plaatste een soldaat zijn musket op een furket. Dit is een stok met aan het uiteinde een drietand, waarop het wapen steunde. Een brandende lont moest het kruit ontsteken. In de tijd van het Rampjaar waren er al lichtere musketten, waarvoor een vork niet meer nodig was. Ook het lont verdween. Vuursteen kwam ervoor in de plaats.

Er werd geschoten met loden kogels. De kracht van de kogel bedroeg horizontaal enkele tientallen meters. Toen de Fransen in 1672 Kasteel Valkenburg verdedigden tegen de aanval van de Staatsen, schoten de Fransen met musketten vanuit de burcht naar beneden. Van boven naar beneden was de vuurkracht groter.

23. musketier

gravure, Petrus Rucholle, 1645-1647, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

De hier afgebeelde musketier houdt een (ingeklapte) furket en een lont vast.

24. D'Artagnan, musketier van de koning

portret, deel van gravure in het begin van zijn memoires

De beroemdste musketier is de fictieve D'Artagnan, een jonge held uit de roman 'De Drie Muskietiers' van Dumas (19e eeuw). De echte, historische D'Artagnan was veel ouder. Deze sneuvelde op 62 jarige leeftijd tijdens het Franse Beleg van Maastricht in 1673. Zijn Compagnie voerde toen een nachtelijke bestorming uit op de Tongerse Poort (zuidkant stad). Een Staatse musketier trof hem vanaf de stadsmuur dodelijk in het hoofd. Zijn graf is nooit gevonden. Er sneuvelden bij die bestorming meer dan 100 Fransen. De echte 'Graaf van Artagnan' was luitenant-kolonel van de 'Eerste Compagnie van de Muskietiers van de Koning'. een elitekorps. Toen de vader van Lodewijk XIV zijn elite-soldaten een musket gaf, kregen ze de naam 'Mousquetaires'. Ook een degen behoorde tot hun wapenuitrusting.

Belegering, inname en verwoesting van Kasteel Valkenburg

Er zijn slechts drie eigentijdse bronnen die ons informeren over de verwoesting van Kasteel Valkenburg: 1. een bericht in de 'Haerlemmer Courant', 2. brieven van Willem III, 3. een boek over de gebeurtenissen in de Republiek in 1672 en 1673.

De drie bronnen lijken tamelijk betrouwbaar.

Op 6 december 1672 kregen tussen de 1200 en 2000 soldaten van het Maastrichts garnizoen onverwachts het bevel in spoed naar het kasteel van Valkenburg op te trekken. Op 7 december kwamen ze aan. Het was nog donker. De Fransen boden fors tegenstand en beschoten hen met musketten. Daarom werd een derde regiment erbij gehaald. De Staatse grenadiers gooiden granaten over de muur. De Fransen gooiden met stenen. Uiteindelijk om 16.00 u. riepen de Fransen om overgave met genade. De Staatse soldaten hoopten echter dat hun aanvoerder geen genade zou geven, want dan konden ze plunderen. De Fransen kregen toch genade, maar werden wel krijgsgevangen gemaakt. Hun uittocht bij Valkenburg moet een groot spektakel zijn geweest met alles wat ze op karren meevoerden. Bekend is dat uittochten toeschouwers trokken vanuit de verre omgeving. Graveurs en schilders hebben verscheidene uittochten in beeld gebracht.

Van de Staatse soldaten waren nog geen tien man gesneuveld en 30 gewond. Van de Fransen waren er ongeveer zes of zeven gesneuveld.

Willem gaf bevel het kasteel te laten opblazen. In de ochtend van 10 december gingen enkele karren met buskruit naar Valkenburg. Daar hadden soldaten van de genie mijngangen gemaakt om het kasteel op te laten blazen. In de middag werd het kasteel opgeblazen. Willem was met enkele generaals erbij aanwezig om het opblazen te aanschouwen. Hierna zijn alle buitenwerken en andere verdedigingswerken geslecht, omdat men niet wilde dat de vijand (Frankrijk) er een garnizoen zou kunnen huisvesten.

25. Transportwagens op weg naar een belegering

Gravure, uit een oorlogshandboek uit 1573

We zien enkele karren, volgeladen met o.a. ladders, stenen kogels (midden rechts) en hellebaarden (midden links). De Staatse soldaten namen voor hun route naar Kasteel Valkenburg waarschijnlijk Scharn, Bemelen, Gasthuis, waarna ze links afbogen naar het kasteel. Tot aan de afbuiging was dit de oude handelsweg naar Aken. Deze weg had het minst slechte wegdek voor het zware materieel. Ze gingen waarschijnlijk niet door het Geuldal, omdat de grond hier voor het zware belegeringsmaterieel te drassig was. Ook zou het oversteken van de Geul te veel tijd kosten, met daarna nog een steile klim. Een lange stoet karren vervoerde al het belegeringsmateriaal, zoals vier kanonnen, een mortier, stenen kogels, bommen, granaten, buskruit, schoppen, houwelen, ladders, hijsmateriaal voor de zware artillerie, en balken voor geschutsopstellingen. Alleen al voor de vier kanonnen waren 80 paarden nodig. Elk kanon woog 3500 kilo. Pioniers gingen voorop om met spaden en houwelen de weg vrij te maken.

26. Een kanon: laden, africhten, schieten

Gravure, uit een oorlogshandboek uit 1573

27. Beschieting van een vesting bij een belegering

Gravure, uit een oorlogshandboek uit 1573

Voor Valkenburg hadden de Staatse soldaten vier kanonnen meegenomen. De prent laat zes schietende kanonnen zien. De rechte lijnen vanuit de loop geven aan dat kanonskogels altijd in een rechte lijn gingen.

28. Schietende mortieren en kanonnen bij een belegering

Gravure, uit een oorlogshandboek uit 1573

De Staatsen hadden één mortier meegenomen. De prent laat rechtsonder en bovenaan mortieren zien. De gebogen lijnen vanuit de loop geven aan dat de bommen en granaten vanuit een mortier altijd in een gebogen lijn gingen, over muren heen.

29. Mijngangen

Gravure, uit een oorlogshandboek uit 1573

Bij de belegering van Kasteel Valkenburg bleken de muren te sterk om door de kanonnen kapot geschoten te worden. Daarom groeven de Staatsen gangen tot bij de onderkant van het kasteel. De bedoeling was om daar mijnen te plaatsen en de muren aan de onderkant te ontwrichten. Bij bijna elke belegering waren loopgraven een van de aanvalsmiddelen.

Maastricht en de militaire steunpunten in de regio

Niet alleen stadsmuren moesten een stad beschermen, maar ook de steunpunten die in de nabijheid lagen, zoals forten, burchten en versterkte kleine steden. Op zijn minst wilde een vestingstad als Maastricht geen last hebben van vijandelijke steunpunten in de omgeving. Vanuit de stad gingen soldaten en ambtenaren er namelijk op uit om acties te ondernemen. De acties konden een vreedzaam bestuurlijk karakter hebben, maar ook gericht zijn tegen de plattelandsbevolking. Bij dit laatste konden acties bestaan uit inning van oorlogsbelasting, afpersing, beroving en gedwongen tewerkstelling. Al die acties vanuit het bestuurscentrum van de stad mochten niet verstoord worden door soldaten van nabij gelegen vijandelijke steunpunten.

Een van de steunpunten zoals hierboven beschreven, was Navagne. Het zou met dit fort slecht aflopen. Valkenburg had al in 1672 door verwoesting zijn functie als steunpunt verloren.

30. Gezicht op de muren van vestingstad Maastricht

pentekening, Josua de Grave, 1670,

opschrift rechtsboven: De Vrouwenkerck Tot Maastricht : 1670

Maastricht was vestingstad. Sterke muren moesten de stad beschermen.

31. Gezicht op het fort Navagne

pentekening, Josua de Grave, 1670, collectie Rijksmuseum te Amsterdam

Navagne lag 10 km zuidelijk van Maastricht, aan de oostkant langs de Maas. Het was een Spaans militair steunpunt. De Spanjaarden hadden het fort in 1634-1635 gebouwd om het pas herbouwde kasteel heen. Tegelijkertijd hadden ze 30 km boven Maastricht het fort Stevensweert gebouwd, dat óók langs de Maas lag. Navagne en Stevensweert moesten de handel en wapentransporten over de Maas controleren of zelfs frustreren. Wie bijvoorbeeld over de Maas van of naar Maastricht wilde, kreeg dus altijd met het Spaanse Navagne of Stevensweert te maken.

In 1673 hadden de Fransen de vestingstad Maastricht veroverd op de Republiek. Als vervolg daarop gingen ze de vijandelijke steunpunten in de omgeving aanpakken. In 1674 veroverden ze het Spaanse Navagne. Spanje was tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678) bondgenoot van de Republiek. Na hun verovering maakten zij het fort door gedeeltelijke verwoesting voor Spanje en de Republiek onbruikbaar. Hetzelfde deden zij bij andere steunpunten rond Maastricht, zoals Visé, Argenteau (bij Visé), Neerharen (bij Lanaken), Tongeren en Limburg a/d Vesdre, dat verder weg lag. Het was goedkoper een steunpunt te verwoesten dan er een duur garnizoensregiment te vestigen.

Als Kasteel Valkenburg nog niet verwoest zou zijn, zouden de Fransen ook dit steunpunt vernietigd hebben. De bedoeling zou dan geweest zijn om het voor hun vijand, de Republiek, onbruikbaar te maken. Valkenburg was echter al verwoest, namelijk in 1672. Toen hadden Staatse garnizoenssoldaten van Maastricht Kasteel Valkenburg opgeblazen en ontmanteld hadden om het voor hún vijand, de Fransen, onbruikbaar te maken.

Ondanks het opschrift 'Schans' lijken we niet te kijken naar een fort, maar naar een kerk of kasteel. De muren van het fort zouden net zo goed kasteelmuren kunnen zijn. Het idee van een oorlogsfort is ver weg. Mogelijk deed Josua de Grave dit bewust. Al zijn tekeningen ademen een aangename rust. De werkelijkheid van de oorlog en zijn forten zou die rust kunnen verstoren. We zien hier een bouwwerk, omgeven door bomen en een zacht landschap. Het kalme water van de Maas is rimpelloos. Ondanks de menselijke activiteit roept het bootje toch rust op. Het is dezelfde aangename rust die zijn tekeningen van Kasteel Valkenburg uitstralen.

Aan de overkant lijkt een heuvel te liggen met iets van een burcht erop. Dit zou in strijd zijn met de werkelijkheid. Toch zitten we dichterbij de realiteit dan het lijkt. Als we op de tekening de Maas naar links volgen, lijkt er rechts een inham te zijn. Dit was echter een Maasbocht naar rechts, waardoor ook de linker (westelijke) oever opschuift naar rechts. Daardoor heeft Josua de Grave de hoogteburcht Lichtenberg kunnen zien, toen hij vlak bij de linker Maasoever aan het tekenen was. Deze hoogteburcht lag aan de linkerkant van de Maas. Aan de voet ervan ligt de voormalige ENCI-fabriek.

Craandijk en de Romantiek wandelingen en ruïnes

Beide prenten rechts van u kunnen we koppelen aan 'wandelen' en 'ruïnes'. Met deze thema's zitten we volop in de Romantiek.

In de tweede helft van de 19e eeuw neemt internationaal het wandelen in de natuur een hoge vlucht. De Romantici zagen de natuur nog als puur en onbezoedeld, in tegenstelling tot wat de industriële revolutie had voortgebracht aan vervuilde industrie en vervuilde steden. Romantici wilden opgaan in de natuur, op zoek naar eenheid met die natuur.

Ook Jacobus Craandijk en zijn vriend Piet Schipperus zijn fervente wandelaars en doen daarvan verslag in het nog steeds gelezen boek 'Wandelen door Nederland met pen en potlood'. Craandijk toont zijn romantische geest in zijn lyrische beschrijvingen van natuur en landschap.

Historie speelt in de 19e eeuw een belangrijke rol in het streven naar een nationaal gevoel en in het zoeken naar de eigenheid van een volk. Craandijk heeft het over de onverbreekelijke band tussen historie en 'land en volk'. Ook heeft historie in de Romantiek de functie te ontsnappen aan de harde werkelijkheid. Ruïnes nemen hierbij een vooraanstaande plaats in. Zij gaven de mogelijkheid mijmerend weg te dromen, ver weg van de knellende realiteit.

Ook bij veel tijdgenoten van Craandijk en Schipperus zal de kasteelruïne van Valkenburg in hun toeristische beleving centraal hebben gestaan. In onze tijd staat de horeca centraal.

32. Ruïne en andere plekken

litho, P.A. Schipperus, 1875-1888, uit Craandijk 'Wandelingen'

De hier getoonde prent met zes afbeeldingen is te koppelen aan passages uit 'Craandijk'.

Zo schrijft Craandijk over de holle weg bij Meerssen (zie prent linksboven): Willen wij nog eens een eigenaardig Limburgsch landschap zien, laat ons dit pad dan eens inslaan (...). Wij komen dan in een' dier holle wegen, die aan de bergstreken zooveel bekoorlijkheid geven.

Rechtsboven op de prent zien we de linde bij Sibbe, waarover Craandijk schrijft: t Is hier een ruim panorama. In wijden kring dwaalt het oog over de ligt golvende akkers op de kruin van den berg, waar in vruchtbaren kleigrond de veldvruchten rijpen.

Rechtsonder op de prent zien we de Grendelpoort. Hij beschrijft haar alsof ze bezielde is; alsof het om een mens gaat, wat kenmerkend voor de Romantiek is: Grimmig als van ouds rijst de Grendelpoort voor ons op met haar beide ronde torens, ook een ruïne, van dak en vensters beroofd. Menig storm heeft zij getrotseerd; trouw heeft zij dienst gedaan in menig aanval, die op haar sterke muren stuitte. Thans heeft zij haar taak volbragt.

33. Ruïne van Valkenburg van den Sibbenerweg gezien

litho , P.A. Schipperus, 1875-1888, collectie Museum Valkenburg, uit 'Craandijk: Wandelingen'

De Romanticus zocht de eenheid van mens en natuur. Die eenheid meende hij te vinden bij de ongeletterde plattelanders. Binnen de idyllisch-romantische voorstelling die we op de prent zien, lijkt de voerman volledig één te zijn met de natuur en er bijna in te verdwijnen. Ook in Craandijks beschrijving bespeuren we die eenheid van de plattelander met de natuur. Gij ziet, dat menschen en trekdieren 't hier niet gemakkelijk hebben. Maar uw gevoel wordt niet beleedigd door tooneelen van barbaarsheid. De snerpemde zweepslagen, die elders voor het uitgeputte paard de plaats van haver moeten vervullen, zult gij hier niet zien nederdalen.

De dierenmishandeling die hij elders ziet, ziet hij niet in Valkenburg en omgeving. Mens en dier zijn hier met elkaar verbonden. Zou hij met 'elders' de plaatsen bedoelen buiten het platteland? De steden en fabrieken?

Verwant aan de visie van de eenheid van mens en natuur komt hier nog een andere visie uit de Romantiek naar boven, namelijk de nietigheid van de mens tegenover een overweldigende natuur en een peilloos verleden van eeuwen. Het is de compositie die deze nietigheid oproept. Onderaan bevindt zich namelijk de voerman. Boven en naast hem domineert de natuur, waarin hij bijna verdwijnt. De holle weg zuigt hem dieper het landschap in. Links boven ligt, onverzettelijk aanwezig, het kasteel, heersend over een lager gelegen, bijna weggezonden stadje Valkenburg. We ondergaan met de romantici uit de 19e eeuw de dominantie van een kasteelverleden van vele eeuwen.

Ruïne, toerisme en de Romantiek van de 19e eeuw

In 1853 kreeg Valkenburg een treinstation. Hiermee werd Valkenburg opengelegd voor het toerisme. In 1885 richtten enkele vooruitziende Valkenburgers een VVV op. Het werd de eerste VVV van Nederland. Tegelijkertijd verschenen er publicaties over het unieke van Valkenburg en zijn ruïne. Het toerisme groeide en geen toerist kon Valkenburg verlaten zonder de ruïne gezien te hebben.

Ook trok de ruïne de aandacht naar zich toe door de grote rol die historie speelde in de 19e eeuw. Aan de ruïne waren historische verhalen verbonden van strijdende ridders en galante kasteelvrouwen. Het zien van de ruïne zette de verbeelding in gang, en verbeelding is kenmerkend voor de Romantiek. Eveneens eigen aan die Romantiek is de hang naar het mysterieuze. Ook die kon hier tot gelding komen.

34. Ruïne de Fauquemont

litho, P. Lauters, 2e helft 19e eeuw, collectie Museum Valkenburg, afkomstig van RHCL, collectie Cremers

Deze voorstelling is vergelijkbaar met de vorige. We zien dezelfde compositie, bijna dezelfde elementen en dezelfde plaats van de mens in zijn verleden en de natuur; dit alles passend binnen de Romantiek van de 19e eeuw.

Er komt echter nog iets bij. Die boom links is niet voor niets opvallend. Hij is zijn bladeren aan het verliezen. Rechts ernaast staat een stam waarvan een deel weg is. Boom en stam verwijzen naar de dood. Veel romantici waren geïntrigeerd door het idee met de doden in contact te komen. Spiritisten, die beweerden met overleden geliefden in contact te kunnen komen, waren er volop, tot in de 20e eeuw. Op de prent lijkt het of het onbestemde, mysterieuze licht dat vanuit de wolken op de ruïne valt, een teken is vanuit de andere zijde van het bestaan.

35. Zicht op Valkenburg en de Ruïne van het kasteel

gravure, Alexander Schaepkens, mogelijk 1875, collectie Museum Valkenburg

Schaepkens tekende vele dorps- en stadsgezichten in Maastricht, in Luiks gebied en de beide Limburgen.

De enigszins romantische weergave van de ruïne is meer dan alleen een mooi plaatje. Achter Schaepkens' artistieke drang zat namelijk ook de drang te getuigen van de schoonheidswaarde van monumentaal erfgoed en de noodzaak tot behoud daarvan. Zo ijverde hij in België en Limburg voor behoud van monumenten.

Schaepkens was directeur van de Stadsteekenschool te Maastricht. Hier was Victor de Stuers een van zijn leerlingen. Deze zou in Nederland de eerste grote pleitbezorger worden voor monumentenzorg op nationaal niveau, net zoals zijn leermeester Schaepkens al pleitte voor behoud van erfgoed.

36. Ruïnes du Château de Fauquemont

pentekening en aquarel, Philippe van Gulpen, ca. 1840, collectie Museum Valkenburg,

afkomstig van RHCL te Maastricht, collectie LGOG

Philippe van Gulpen (overleden 1862) maakte meer dan 5000 tekeningen en aquarellen. Daaronder bevinden zich enkele honderden afbeeldingen van gebouwen in en rond Maastricht. Ook schreef hij een 'Kroniek der stad Maastricht'. Hij had een onbedwingbare behoefte in woord en beeld vast te leggen wat hem trof, en dat was heel veel, met ook nog een passie voor zichtbare historie.

De aquarel van het kasteel maakte hij vanuit een bloementuin. De heerlijke kleuren van de tuin treffen ons oog als eerste. Het is de tuin die bij deze aquarel het kijkplezier oproept, mede door de tegenstelling met de sobere kleuren van kasteel en voorterrein.

In de 19e eeuw verwacht je een ander soort tuin, namelijk meer naar een ideale natuursituatie en zonder strakke lijnen. Deze tuin is echter praktisch ingericht. Alle planten of bloemen in de perken zijn gemakkelijk bereikbaar. Rechts staan tegen de wand de bloemen of planten in potten zakelijk opgesteld in een rij. Zou De Guasco bloemen en planten gekweekt hebben als hobby?

De tuin is van Hubert de Guasco, een Valkenburgse brouwer. Hubert was amateur-archeoloog. Gravend in zijn eigen kelder tot 2 meter diep deed hij enkele belangrijke archeologische vondsten. Philippe van Gulpen en Hubert de Guasco hebben elkaar gevonden in hun passie voor historie.

De adellijke familie De Guasco woonde vanaf de 18e eeuw in Valkenburg, in de Grote Straat, zuidelijk van het museum links bij de Berkelstraat. De familie heeft een grafkelder op de begraafplaats van de Cauberg. Een zijstraat van de Grote Straat heet Guascostraat.

Museum Valkenburg bezit enkele statige portretten van deze familie.

37. Zicht op Valkenburg

gravure, anoniem, collectie Museum Valkenburg

MIDDENVERDIEPING

38. Miniatuur

collectie Museum Valkenburg

Deze miniatuur is de oudst bekende weergave van het kasteel. Ze bevindt zich in een handschrift uit 1438 dat gemaakt is voor Philips van Bourgondië. Het handschrift bevat een opsomming van zijn nieuw verworven gebieden. In de Geulrand van 1991 concludeerde Henk Kwakkernaat dat de afbeelding relatief waarheidsgetrouw is.

39. Dwarsdoorsnede van het kasteel

dwarsdoorsnede op grond van een interpretatie van overgeleverde gegevens. Zo zou de binnenkant van het kasteel er in de 15e eeuw uitgezien kunnen hebben.

Foto verkregen van Stichting Kasteelruïne Valkenburg

40. Kijk op Valkenburg 1

schilderij, anoniem, collectie Museum Valkenburg

Dit schilderij is gebaseerd op een ouder schilderij dat in het Valkenburgse hotel L'Empereur hing, een befaamd hotel van de eveneens befaamde Louis Elias (1826-1900). Wijds bekend was hij om de bevrogenheid waarmee hij zijn gasten trakteerde op het imposante verleden van Valkenburg, en daarbij stadje en kasteel met zijn eigen schilderij voor hun ogen opriep.

Waar het schilderij van Elias nu hangt, is onbekend. Graag komt Museum Valkenburg in contact met ieder die iets kan zeggen over de mogelijke verblijfplaats.

Vlak voor het kasteel zelf is een halve cirkel palissaden (gepunte palen) te zien. Deze palissaden worden genoemd in de eigentijdse beschrijving van de belegering in 1672.

41. Kijk op Valkenburg 2

schilderij, L. Broune, midden 19e eeuw, collectie Museum Valkenburg

Ook dit schilderij is gebaseerd op het oudere schilderij dat in het Valkenburgse hotel L'Empereur hing.

42. Borduurwerk Kasteel van Valkenburg omstreeks de 16e eeuw naar een schilderij in bezit van Louis Elias, eigenaar van Hotel L'Empereur

Fr. Lemmens-Cerfonteyn, 1883, Collectie Museum Valkenburg

Net als de vorige twee schilderijen gaat ook dit geborduurd wandtapijt terug op het oude schilderij dat hing in Hotel L'Empereur. Het schilderij van Charles Quaedvlieg (in de Vonkzaal, benedenverdieping) is het vierde schilderij in deze reeks. Dat vier kunstwerken teruggaan op L'Empereur, is een aanwijzing dat het oude schilderij van L'Empereur bij de 19e-eeuwers een belangrijke rol speelde in hun beleving van de historie van Valkenburg.

43. De stad Valkenburg met het kasteel

schilderij, L. Broune, midden 19e eeuw, collectie Museum Valkenburg

44. Valkenburg en het kasteel

schilderij, L. Hastenrath, midden 19e eeuw, collectie Museum Valkenburg

Hastenrath was de tekenleraar van Charles Quaedvlieg op de middelbare school.

45. Ruïne met zicht vanaf de Cauberg

Olieverfschilderij, anoniem, Collectie Museum Valkenburg

Afsluiting

U bevindt zich hier op het eindpunt van de tentoonstelling over 'Rampjaar 1672; Kasteel Valkenburg opgeblazen'. Wij als medewerkers van het museum hopen dat de expositie u verrijkt heeft met verhalen over het verleden van de streek waar u zelf woont of waar u op vakantie bent. Misschien kijkt u voortaan anders tegen de Ruïne van Valkenburg aan en is zij meer dan alleen maar een hoeveelheid opgestapelde oude stenen.

Mocht u de smaak te pakken hebben, dan kunt nog naar een viertal lezingen: zondag 7-8 11.00 u. in museum: Paul de Jong over

1. belegering en verwoesting van Kasteel Valkenburg

2. de Ruïne, de 19^e-eeuwse Romantiek en het opkomend toerisme

zondag 11-9 11.00 u. in museum: Jacquo Silvertant over de plekken waar belegering en verwoesting zich afspeelden

zondag 18-9 11.00 u. in museum: Paul de Jong over

1. Lodewijk XIV (Zonnekoning) en stadhouder Willem III in deze streek

2. Josua de Grave, tekenaar van Kasteel Valkenburg vóór de verwoesting

3. de staatkundige en religieuze situatie in de regio Valkenburg rond 1672

dinsdag 6 december in Haselderhof (Grendelplein):

Lotte van de Ven (Stichting Kasteelruïne) over de kasteelruïne

Paul de Jong over de historische context van de kasteelruïne rond 1672

Wilt u lezen over onderwerpen die met de kasteelruïne te maken hebben, dan worden de volgende boeken in de museumshop warm aanbevolen:

Frank Hovens 'In de armen van Maas, Geul en Watervalderbeek' over de geschiedenis van Meerssen, maar dan geplaatst binnen het Land van Valkenburg. Hierdoor bevat het boek veel belangrijke en nieuwe informatie over wat nu ongeveer het grondgebied is van Zuid-Limburg. 470 grote pagina's, rijk geïllustreerd; 45,- euro.

Lou Spronck 'Philippe van Gulpen 1792-1862'. Wie was de man die het tekenen niet kon laten? De vele gekleurde tekeningen en aquarellen die hij van Maastricht en omgeving maakte, zijn een lust voor het oog. 130 pagina's; 12,50 euro.

Niet in de museumshop, maar alleen digitaal beschikbaar: Peter Scheele 'Josua de Grave en Valentijn Klotz in Maastricht' (en directe omgeving), 2 delen. Peter Scheele vergelijkt elke 17^e-eeuwse tekening met de situatie van nu. De downloadgegevens zijn: <https://scheelpj.home.xs4all.nl/Site/Josua.html>
Wilt u dat het museum kan blijven exposeren met kunst en historie, vraag dan aan de balie een aanmeldformulier om 'vriend' te worden. Voor de maandelijkse toezending van de nieuwsbrief kunt eveneens daar terecht.

Samengesteld door

Paul de Jong, gastconservator

onderzoek, beeldvergarig en teksten

Deze tentoonstelling werd mede mogelijk gemaakt door:

- Museum Valkenburg
- Paul de Jong, gastconservator
- Yvette Blezer, conservator archeologie

- Vrienden en Begunstigers van Museum Valkenburg
- Gemeente Valkenburg aan de Geul
- Provincie Limburg
- Stichting Kasteelruïne Valkenburg
- Provinciaal Depot De Vondst te Heerlen
- Limburgs Museum te Venlo
- Rijksmuseum Amsterdam
- Museum Boijmans van Beuningen te Rotterdam
- Regionaal Historisch Centrum Limburg
- BPR Drukkerij & Reclametechniek te Wijlre

